

Uwagi wstępne

Niniejsze uwagi wpisują się w krąg zagadnień, które stanowią przedmiot rozważań w ramach organizowanych w Uniwersytecie Karola w Pradze cyklicznych sympozjów poświęconych problemom języka, stylu oraz przekładu zachodniosłowiańskich *Biblii*. Jako reprezentanci polszczyzny tym razem chcieliśmy powrócić do kwestii w pewnym sensie podstawowych w obszarze filologicznie postrzeganego dziedzictwa biblijnego. Za takie uważamy:

- 1) określenie statusu tego, co składa się na stylowy inwariant biblijny danego języka narodowego (w tym wypadku polszczyzny);
- 2) wyznaczenie wartości definicyjnej i zakresowej podstawowej jednostki biblijnej dominanty stylowej, która w języku polskim nazywana jest *b i b l i z m e m*,
- 3) a także wskazanie na możliwości włączenia w tego rodzaju krąg badań nad dziedzictwem biblijnym nowszych perspektyw opisu.

Jakkolwiek w warstwie materiałowej i egzemplifikacyjnej nasze uwagi dotyczyć będą języka polskiego, to jednak sądzimy, że w wielu swych odniesieniach mogą mieć charakter ponadetniczny.

Należy zauważyć, że wyraźnej dynamice, z jaką mamy do czynienia w ostatnim czasie w zakresie badań nad dziedzictwem biblijnym polszczyzny, towarzyszy pewnego rodzaju asymetria. Zdecydowaną przewagę zaznaczają bowiem w tej dziedzinie przede wszystkim prace materiałowe nakierowane na językowe aspekty określonych inicjatyw przekładowo-biblijnych bądź też na ujęcia podejmujące próby przybliżeń wybranych płaszczyzn polskiego języka i stylu biblijnego. W minionych dekadach wyraźną przewagę zdobyły też ujęcia zorientowane głównie na opis warstwy leksykalnej i frazeologicznej polszczyzny biblijnej. Co więcej, eksploracje te w przeważającej mierze osadzone bywają w nurcie tradycyjnie pojętej refleksji historycznojęzykowej.

Z rzadka też dochodziło na tym polu do wielodzinowego spotkania, jakie w sposób naturalny rodzi się w tym typie refleksji badawczej. Efektem tego stanu rzeczy jest dominacja ujęć, które można by określić mianem polonocentrycznych, tj. osadzonych w perspektywie opisu zjawisk polskiego języka i stylu biblijnego jako jednej ze składowych szerzej postrzeganych rejestrów stylowych polszczyzny. Jak wolno sądzić, ten typ spojrzenia, jakkolwiek ważny poznawczo, pozbawia jednak możliwości odwołania się w tej sferze badań do tyleż koniecznych, co wzbogacających metod i procedur opisu wyrosłych na gruncie z jednej strony refleksji filologicznej, z drugiej – biblistycznej czy też kulturoznawczej.

Wobec znacznego przyrostu prac materiałowych oraz osiągniętych tą drogą nowych wyników czy też rewizji wcześniejszych ustaleń jako pilną w tej dziedzinie widzieć także należy potrzebę ujęć syntetyzujących. Naszym zdaniem powinny one zmierzać w stronę nowej, krytycznej syntezy historii i przemian polszczyzny biblijnej, osadzonej w nurcie możliwie szerokiej perspektywy ujęć interdyscyplinarnych, odsłaniających na równi dzieje i formy obecności *Biblii* w języku polskim, jak też

Stanisław KOZIARA

Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet
Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ORCID: 0000-0003-0206-5994

Magdalena PUDA-BLOKESZ

Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet
Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ORCID: 0000-0002-3449-506X

Wokół zagadnień statusu i wyznaczników polszczyzny biblijnej. Nowsze perspektywy badawcze

On the issues of the status and determinants of biblical Polish: New research perspectives

The article deals with key issues in the description of the biblical stylistic domain in Polish, exploring newer perspectives in the process. In this area of research, the authors examine the somewhat variously perceived 1) conceptual status and referential scope of biblical Polish; 2) the definitional value of the notion of biblicalism; and 3) the possibilities of a wider reference to interdisciplinary currents in the field of biblical heritage studies. This research perspective takes into account both the properties that biblical Polishness inherited from the primordial (canonical) and the secondary features shaped by the Polish experience of this stylistic variety (translations of the Bible, texts around the Bible, and biblical literary tradition). In turn, the proposal to include linguistic forms and genres referring to the oral-rhetorical biblical tradition within the scope of biblicalism may significantly contribute to the quantitative and qualitative expansion of the corpus of Polish biblicalisms, preparing the ground for a new, comprehensive lexicographical synthesis of the biblical heritage of the Polish language.

Key words: Bible; biblical style; biblical Polish; biblicalism; biblical rhetoric; high stylistics
Number of characters / words: 34 757 / 4 469
Number of figures: 1

swoistość i oddziaływanie stylowych właściwości tej odmiany polszczyzny na szerzej postrzegane dzieje języka i kultury narodowej.¹

Jako osobne i zarazem pilne zadanie, by nie powiedzieć wyzwanie, jawi się także potrzeba opracowania pełnej syntezy leksykograficznej biblizmów języka polskiego. Dotychczas podjęte, skądinąd cenne próby tego rodzaju opracowań mają w znacznej części charakter ujęć o typie minimów leksykograficznych. Inicjatywy te winny jednak w pierwszej kolejności poprzedzać rewizje dotychczasowego statusu definicyjnego i referencyjnego pojęć takich, jak *pol ski styl biblijny* oraz *biblizm*.

1. Status i zakres definicyjny polskiego stylu biblijnego / polszczyzny biblijnej

Jako w znacznej mierze aksjomatyczne założenie przyjmujemy, iż w drodze wielowiekowych doświadczeń w polskiej przestrzeni kulturowej wykształcił się wzorzec stylowy określany mianem *pol skiego stylu biblijnego* lub *pol szczyzny biblijnej*.² Pochodną odmiennych, tj. głównie teologiczno-biblistycznych, literaturoznawczych i lingwistycznych, perspektyw widzenia owego wzorca są różnice ujawniające się na poziomie statusu definicyjnego i zakresu referencyjnego (zakresowego) terminów służących jego określaniu.

W ujęciu teologiczno-biblistycznym, które znajdujemy w *Encyklopedii katolickiej*, styl biblijny to:

»reprezentowany w pismach Starego Testamentu i Nowego Testamentu styl literacki, któremu w związku z zawartą w nim religijną treścią objawienia Bożego przypisuje się charakter sakralny.«³

Z kolei w opracowaniach literaturoznawczych przede wszystkim podkreśla się związek stylu biblijnego z narodowymi przekładami *Biblii*, co można pośrednio wywnioskować z przywołanej w *Słowniku terminów literackich* definicji »stylizacji biblijnej«:

»ukształtowanie języka wypowiedzi według wzorców stylistycznych *Biblii*. Zróżnicowanie stylowe poszczególnych jej części (przede wszystkim *Starego* i *Nowego Testamentu*) oraz funkcjonowanie jej tekstu przede wszystkim w przekładach na języki narodowe sprawiają, że s.b. odwołują się do różnych, acz wyraźnie rozpoznawalnych cech stylu biblijnego, naśladując zazwyczaj wzorzec uformowany przez przekłady *Biblii* funkcjonujące w obrębie narodowych tradycji językowych (w Polsce przez przekład J. Wujka z r. 1599). S.b. przejawiać się może we wszystkich warstwach językowego ukształtowania tekstu [...].«⁴

W najbardziej interesującym nas obszarze filologiczno-lingwistycznym Danuta Bienkowska »polski styl biblijny« eksplikuje w następujący sposób:

»Jest to jedna z odmian stylu (języka) religijnego jako funkcjonalnej odmiany polskiego języka narodowego realizowana w tekście Pisma Świętego, funkcjonująca w świadomości jego użytkowników jako kod, wzorzec, będący zespołem cech językowsylistycznych powtarzających się (wspólnych) w indywidualnych przekładach *Biblii* oraz pozostająca w ścisłym związku z pierwotnym (oryginalnym) stylem biblijnym.«⁵

Warto podkreślić, iż rozumienie stylu biblijnego jako jednej z odmian stylu (języka / dyskursu)⁶ religijnego znajduje także potwierdzenie w najnowszych podręcznikach z zakresu stylistyki odmian współczesnej polszczyzny, w których za Danutą Bienkowską podkreśla się również, iż »polski styl biblijny wyrasta z pierwotnego stylu ksiąg tworzących *Pismo Święte*, zapisanych

¹ Wzorem tego rodzaju ujęcia jest klasyczna już dzisiaj praca Vladimíra Kyasa na temat dziejów czeskiej *Biblii*: KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997.

² Obydwie nominacje w niniejszym opracowaniu traktujemy jako wymienne i zakresowo blisko znaczące.

³ STACHOWIAK, Lech: *Biblijny styl*, in: GRYGLEWICZ, Franciszek – ŁUKASZYK, Romuald – SUŁOWSKI, Zygmunt (eds.): *Encyklopedia katolicka*, t. II, Lublin 1989, s. 492.

⁴ KOSTKIEWICZOWA, Teresa: *Stylizacja biblijna*, in: SŁAWIŃSKI, Janusz (ed.): *Słownik terminów literackich*, Wrocław 2002, s. 539.

⁵ BIENKOWSKA, Danuta: *Polski styl biblijny*, Łódź 2002, s. 13.

⁶ O rozpatrywaniu religijnej odmiany polszczyzny w kategoriach języka / stylu / dyskursu pisze m.in. MAKUCHOWSKA, Marzena: *Język, styl, dyskurs religijny*, in: MALINOWSKA, Ewa – NOCON, Jolanta – ŻYDEK-BEDNARCZUK, Urszula (eds.): *Styl współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, Kraków 2013, s. 488-489.

w języku hebrajskim i greckim», zaś owe prymarne cechy oryginału zostały przeniesione do tłumaczeń na język łaciński (*Vulgata*) i wreszcie na języki narodowe (polski).⁷

Dorota Zdunkiewicz-Jedynak polski styl biblijny postrzega jako »najbardziej stabilny styl ksiąg uznanych za święte, a właściwie powstały na gruncie polskim w wielowiekowej praktyce translatorskiej« – »kształtującej się najpierw na gruncie obcym, a następnie na gruncie polskim«, uznając zarazem ów styl za »centrum i derywacyjną podstawę innych odmian w obrębie języka religijnego«.⁸

W kontekście niniejszych rozważań z oczywistych powodów bliższe są nam lingwistyczne ujęcia omawianego wzorca stylowego, ze szczególnym uwzględnieniem w definicyjnych odsłonach określającego go terminu (zestawienia) dwóch istotnych składowych, stojących u podstaw zespołu konstant owej pododmiany stylu (języka / dyskursu) religijnego: (I) pierwotnej, łączącej »polski styl biblijny z oryginalnym stylem / stylami *Biblii*«, tj. z tekstem kanonicznym, oraz (II) wtórnej, wyrosłej »na kanwie rodzimych doświadczeń polszczyzny biblijnej«,⁹ uwzględniającej jej związek zarówno z polską translatoryką biblijną, jak też z innymi formami przyswajania ksiąg natchnionych. Takie założenie pozwala włączyć w badania nad właściwościami polszczyzny biblijnej z jednej strony – w niewielkim dotąd stopniu zauważane przez filologów-lingwistów oralno-retoryczne właściwości kanonicznego tekstu *Pisma Świętego*,¹⁰ z drugiej zaś – wielowiekową sferę rodzimych doświadczeń polszczyzny biblijnej, obejmującą w głównej mierze praktykę przekładowo-biblijną, ale też szeroką sferę świadectw okolobiblijnych, na którą składa się bogata kolekcja polskich nabożeństw, modlitw i pieśni religijnych na różne sposoby odwołujących się do kanonicznego tekstu *Biblii*.¹¹ Także w tym kręgu kształtowania się cech stylowych polszczyzny biblijnej widzieć należy literackie próby przybliżania na gruncie polskim tajemnic i artyzmu biblijnego słowa, które początkami sięgają doby renesansu na czele z arcydziełem poetyckiej parafrazy *Psafterza* pióra Jana Kochanowskiego (1579).¹²

Przywołane powyżej aspekty i uwarunkowania pozwalają na przedłożenie, nowszej względem dotychczasowych, próby określenia statusu definicyjnego **p o l s z c z y z n y b i b l i j n e j / p o l s k i e g o s t y l u b i b l i j n e g o**. W myśl tego ujęcia jest to:

jedna z pododmian szerzej pojętego stylu (języka / dyskursu) religijnego postrzeganego jako funkcjonalna odmiana polskiego języka narodowego, będąca zespołem utrwalonych w świadomości użytkowników polszczyzny inwariantnych cech językowsztylistycznych, prymarnie lub wtórnie przejętych z tekstu *Pisma Świętego* (przekłady biblijne, teksty okolobiblijne, stylizacja biblijna).

2. Status i zakres definicyjny biblizmu jako podstawowego wyznacznika stylu biblijnego

Za podstawowy wyznacznik stylowej domeny biblijnej przyjmujemy pojęcie **b i b l i z m u**. Mimo znacznego stopnia upowszechnienia w polskiej refleksji językoznawczej termin ten nadal nie wykazuje znamion w pełni ustabilizowanej jednostki tak pod względem definicyjnym, jak też referencyjnym.¹³ Jego filologiczne rozumienie nie przyjęło się również w kręgu ujęć teologiczno-biblistycznych, w których »biblizm« »jest pojęciem teologicznym wskazującym

⁷ MAKUCHOWSKA, Marzena: *Gatunki i pododmiany stylu religijnego*, in: MALINOWSKA – NOCOŃ – ŻYDEK-BEDNARCZUK (eds.), *Style współczesnej polszczyzny* (↵ ref. 6), s. 502.

⁸ ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota: *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa 2013, s. 108-109.

⁹ KOZIARA, Stanisław: *Polskie przekłady biblijne i ich związki ze stylistyką wysoką. Zarys problematyki*, in: *Clavibus unitis* 11/2 (2022), https://www.acecs.cz/media/cu_2022_11_02_koziara.pdf, s. 9.

¹⁰ KOZIARA, Stanisław: *W stronę retoryki. O poszukiwaniu nowych sposobów opisu dziedzictwa biblijnego w języku polski*, in: *Roczniki Humanistyczne* 66/6 (2018), s. 57-73; KOZIARA, Stanisław: *O stylu wysokim. Wokół doświadczeń polszczyzny biblijnej*, in: PIASECKA, Marta – WOJTYŃSKA NOWOTKA, Milena (eds.): *Horizont polszczyzny. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Dubiszowi w pięćdziesięciolecie Jego pracy naukowej i dydaktycznej*, Warszawa 2023, s. 295-304.

¹¹ KOZIARA, Stanisław: *Język nabożeństw jako obszar doświadczeń polszczyzny biblijnej*, in: PRZYCZYNA, Wiesław – SIERADZKA-MRUK, Agnieszka (eds.): *Nabożeństwo chrześcijańskie. Pojęcie – gatunki – język*, Tarnów 2021, s. 163-181.

¹² KOZIARA, Stanisław: *Polszczyzna biblijna a polszczyzna literacka. Historyczne związki i uwarunkowania*, in: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze* 35-36 (2018), s. 55-65.

¹³ Tezę tę potwierdzono i bliżej omówiono w publikacjach poświęconych rozważaniom na temat terminu »biblizm«: BIENKOWSKA, Danuta – UMIŃSKA-TYTOŃ, Elżbieta: *Rozważania wokół leksemu »biblizm«*, in: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica* 51/2 (2017), s. 27-39; KOZIARA, Stanisław: *Wokół pojęcia »biblizmu« – raz jeszcze*, in: MOKIJENKO, Walerij – TARSA, Jadwiga (eds.): *Język i pamięć. Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Wojciechowi Chlebądzie z okazji 70. urodzin*, Opole 2020, s. 327-335.

na oparciu wierzeń i przekonań na tekście biblijnym, podkreślającym jego wyjątkową rolę.¹⁴ Ogląd dostępnych polskich opracowań filologicznych, w których termin »biblizm« definiuje się lub przywołuje w określonym kontekście, pokazuje różne jego ujęcia i rozumienie, co z kolei potwierdza, iż »jednostki językowe, które zaliczane są do grupy biblizmów, nie tworzą zamkniętego zbioru, a ocena ich wartości stylistyczno-funkcjonalnej ma charakter ambiwalentny«.¹⁵ Zauważana jest również nadal niska frekwencja owej jednostki leksykalno-pojęciowej w opracowaniach leksykograficznych¹⁶ oraz w korpusach tekstów języka polskiego.¹⁷

Jedno z najwcześniejszych użycie terminu »biblizm« w odniesieniu językoznawczym można znaleźć w pracy Jadwigi Puzyniny, która za biblizmy uznała »wyrazy pod względem stylistycznym (nie znaczeniowym) charakterystyczne dla tekstów biblijnych«.¹⁸ To wąskie rozumienie terminu rozszerzają kolejne ujęcia lingwistyczne, w których zwraca się uwagę nie tylko na oczywistą proveniencję biblizmów (teksty biblijne), ich specyficzne nacechowanie stylistyczne, ale także uwzględnia się ich możliwą jedno- lub wielowyrazową strukturę (wyraz, zwrot) oraz przenośne użycie w różnych odmianach polszczyzny, między innymi literackiej czy potocznej.¹⁹ W opracowaniach z zakresu literaturoznawstwa za biblizmy uznaje się natomiast nie tylko zjawiska językowe (»nazwy, całości frazeologiczne«), ale wskazuje się także na ich sferę biblijnych odwołań metaforyczno-obrazowych (»metafory, zbitki obrazów lub pojęć«).²⁰

Wśród wielu lingwistycznych ujęć biblizmu, przybliżonych i omówionych ostatnio przez łódzkie badaczki – Danutę Bienkowską i Elżbietę Umińską-Tytoń²¹ – najbliższa nam jest koncepcja zaproponowana przez opolskiego slawistę, Wojciecha Chlebde. W dwóch, nieco tylko różniących się definicjach, »biblizm« rozumiany jest przez tego badacza jako:

»jednostka języka o dającym się ustalić pochodzeniu od tekstów biblijnych, niezależnie od swej postaci formalnej (wyraz – grupa wyrazowa – zdanie) i statusu semantycznego kodowana w pamięci językowej danego narodu i odtwarzana w produkcji tekstów danego języka«.²²

»jednostka języka o dającym się ustalić pochodzeniu od tekstów Pisma świętego, która – niezależnie od swej postaci formalnej i statusu semantycznego – kodowana jest w pamięci językowej danej etnicznej wspólnoty komunikacyjnej, a w produkcji tekstów dyskursu tej wspólnoty jest dla nazwania odnośnych wiązek sensów odtwarzana«.²³

U podstaw tych definicji leży perspektywa frazematyczna, uwzględniająca przede wszystkim aspekty pragmalingwistyczny i sytuacyjno-komunikacyjny. Podstawowym kryterium wyodrębniania zakodowanych w pamięci językowej danego narodu jednostek, tzw. frazemów (tutaj biblizmów), jest ich reproduktywność, inaczej odtwarzalność w akcie komunikacji, czyniona w celu wyrażania określonych sensów. Uwagę zwraca to, iż biblizmem – według opolskiego

¹⁴ CHYŁA, Anna Maria: *Szkolnictwo ewangelickie i ewangelikalne w Polsce po 1989 roku*, Wrocław 2019, s. 233. W *Wielkim słowniku języka polskiego* (skrót WSJP PAN, Piotr ŻMIGRODZKI [ed.]), w haśle »biblizm« w zakładce *Chronologizacja* podano źródło tego określenia pochodzące z 1844 roku z 2. tomu Biblioteki Warszawskiej z adnotacją »Inne znaczenie: »uznawanie jedynie autorytetu Biblii«, wsjp.pl/haslo/podglad/102802/biblizm#chronologizacja.

¹⁵ BIENKOWSKA – UMIŃSKA-TYTOŃ, *Rozważania wokół leksemu »biblizm«* (↵ ref. 13), s. 27.

¹⁶ Przykładowo: w WSJP PAN (↵ ref. 14) »biblizm« definiuje się wąsko jako *jęz.* »wyraz lub zwrot mający swoje źródło w Biblii«, wsjp.pl/haslo/podglad/102802/biblizm. W *Encyklopedii języka polskiego* (URBANCIK, Stanisław – KUĆAŁA, Marian [eds.], wydanie 3. popr. i uzup., Wrocław 1999, s. 35-36) za »biblizm« uznano jednostkę o randze idiomu (frazemologizmu).

¹⁷ BIENKOWSKA – UMIŃSKA-TYTOŃ, *Rozważania wokół leksemu »biblizm«* (↵ ref. 13), s. 33; też KOZIARA, *Wokół pojęcia »biblizmu«* (↵ ref. 13), s. 327.

¹⁸ PUZYNIŃA, Jadwiga: *Ze słownictwa »Psalterza Dawidowa« przekładania Jana Kochanowskiego*, in: *Poradnik Językowy* 6 (1955), s. 212, przyp. 18, za: BIENKOWSKA – UMIŃSKA-TYTOŃ, *Rozważania wokół leksemu »biblizm«* (↵ ref. 13), s. 27, 36.

¹⁹ BAJEROWA, Irena: *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego*, in: KARPLUK, Maria – SAMBOR, Jadwiga (eds.): *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, Lublin 1988, s. 23.

²⁰ SŁAWIŃSKI, Janusz, *Biblizmy*, in: SŁAWIŃSKI (ed.): *Słownik terminów literackich* (↵ ref. 4), s. 66.

²¹ BIENKOWSKA – UMIŃSKA-TYTOŃ: *Rozważania wokół leksemu »biblizm«* (↵ ref. 13), s. 27-39.

²² CHLEBDA, Wojciech: *Biblizmy języka rosyjskiego. Koncepcja opisu leksykograficznego*, in: ŁUŻNY, Ryszard – PIWOWARSKA, Danuta (eds.): *Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich*, Kraków 1998, s. 17.

²³ CHLEBDA, Wojciech: *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole 2005, s. 209.

badacza – może być właściwie każda utrwalona społecznie i kliszowana przez użytkowników jednostka języka, niezależnie od jej statusu gatunkowego oraz formalno-semantycznego.

Przyjęty uprzednio przez nas termin »biblizm«, w wersji nieco zmodyfikowanej w stosunku do koncepcji Wojciecha Chlebdy, definiujemy jako

jednostkę języka i tekstu o dającym się ustalić pochodzeniu od ksiąg biblijnych, która niezależnie od swej postaci formalnej (wyraz – grupa wyrazowa – zdanie – tekst) oraz statusu semantycznego jest kodowana w językowej pamięci danej wspólnoty narodo-wo-eticznej i odtwarzana w komunikacyjnym procesie użycia języka.²⁴

Stanowiąca pewne *novum* propozycja uwzględnienia w definicji »biblizmu« zarówno jednostek systemowych, jak i realizacji tekstowych wynika wprost nie tylko z pragmatyczno-komunikacyjnego kontekstu funkcjonowania tego rodzaju form językowych, ale także z ich statusu gatunkowego (np. paremie i inne reprodukowane wielozdaniowe, powszechnie kliszowane teksty, jak *Dekalog*, *Modlitwa Pańska*, a nawet całe perykopy biblijne). W efekcie tak przyjętego założenia referencyjność »biblizmu« należałoby zatem sytuować w formalnych granicach: (1) wyraz – (2) grupa wyrazowa – (3) zdanie / fraza – (4) tekst / perykopa.

3. Oralno-retoryczna perspektywa spojrzenia na zasoby biblizmów

Zarysowane w niniejszym opracowaniu nowe propozycje badań nad stylem biblijnym i jego wyznacznikami (biblizmami) pozwalają objąć obserwacją wszelkie inwariantne właściwości polszczyzny biblijnej realizujące się na kilku płaszczyznach: leksykalno-onomastycznej, frazeologicznej, składniowej i figuratywno-kompozycyjnej. Ów krąg inwariantnych stylowo płaszczyzn polszczyzny biblijnej odsłania teren spotkania się różnych tradycji, w którym obecność zaznaczają zarówno prymarne cechy języków biblijnych, obejmujące między innymi hebraizmy i greczyzmy leksykalne, frazeologiczne i składniowe, obok podobnej rangi wtórnych jednostek i konstrukcji powstałych już na gruncie języka polskiego. W naszym przekonaniu, niezależnie od dotychczasowych prób i kierunków, znaczne pożytki w opisie tej części rodzimego dziedzictwa językowego, na którą składa się jego warstwa biblijna, mogą przynieść badania odwołujące się do wspomnianego już nurtu oralno-retorycznego, wpisującego się w nieco szersze ramy ujęć językowo-kulturowych.

Dla badań nad dziedzictwem biblijnym pierwsza z tych kategorii wydaje się tyleż naturalna, co pierwszorzędna. Jako oczywista jawi się bowiem teza o pierwotnym, przedpiśmiennym charakterze wielu ksiąg przynależnych do kanonu, głównie starotestamentowego. Ta pierwsza ich natura »przeziera« poprzez ich późniejszą, wtórną kodyfikację pisaną w sposób namacalny i najbardziej widoczny w gatunkach i strukturach mnemoniczych, szczególnie mocno uobecnionych w księgach mądrościowych (gnomy, aforyzmy i maksymy). Ten kierunek badań nad językowym ukształtowaniem ksiąg biblijnych z dużym pożytkiem od dawna rozwijany jest przez grono anglosaskich, antropologicznie zorientowanych teologów i filozofów religii.²⁵ Trudne do przecenienia korzyści, jakie niosą odwołania do koncepcji oralności, przynoszą także badania nad językiem folkloru i tradycji ustnej, w szczególności w kontekście formułkowej natury wielu gatunków właściwych tej części dziedzictwa kulturowego.²⁶

Jednakże najbardziej wyrazisty i ożywczy w ostatnich latach okazał się przede wszystkim kierunek zmierzający do wyodrębnienia nurtu retoryki hebrajskiej, jako w dużej mierze niezależnej od tradycji retoryki helleńskiej, łączony przede wszystkim z osobą Rolanda Meyneta, teologa, biblisty, ale też filologa odwołującego się do pojęciowego zaplecza lingwistyki i literaturoznawstwa, co dobrze przybliżają polskiemu czytelnikowi dwie jego monografie.²⁷ Ten kierunek patrzenia na zasoby biblizmów polszczyzny praktycznie do niedawna był nieobecny w polskiej refleksji lingwistycznej. Tymczasem odwołanie się do szeregu metodologicznych, materiałowych i taksonomicznych propozycji, jakie wnosi oralno-retoryczna perspektywa

²⁴ Szczegółowe omówienie zaproponowanych zmian w koncepcji Wojciecha Chlebdy można znaleźć w artykule KOZIARA, *Wokół pojęcia »biblizmu«* (↵ ref. 13), s. 327-335.

²⁵ KELBER, Werner H.: *The Oral and the Written Gospel: The Hermeneutics of Speaking and Writing in the Synoptic Tradition, Mark, Paul and Q*, Philadelphia 1983; ONG, Walter J.: *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, ed. Józef JAPOLA, Józef, wyd. 2 przejr. i rozszerz., Warszawa 2011; ONG, Walter J.: *Psychodynamika oralności*, in: GODLEWSKI, Grzegorz – MENCWEL, Andrzej – SULIMA, Roch (oprac.): *Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa 2003, s. 191-202; ONG, Walter J.: *Osoba, świadomość, komunikacja. Antologia*, wybór, wstęp, przekł. i oprac. Józef JAPOLA, Warszawa 2009.

²⁶ LORD, Albert B.: *Właściwości literatury ustnej*, in: *Pamiętnik Literacki* 81 (1990), s. 281-296.

²⁷ MEYNET, Roland: *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, tłum. Kazimierz ŁUKOWICZ – Tomasz KOT, Kraków 2001; MEYNET, Roland: *Język przypowieści biblijnych*, tłum. Andrzej WAŁĘCKI, Kraków 2005.

spojrzenia na językowe ukształtowanie prymarnie pojętego stylu biblijnego, pozwala odnaleźć w jego, wyraźnie pomnożonych tą drogą, zasobach szereg swoistych figur i gatunków, które w wyniku przekładowego transferu w niemałej liczbie przeniknęły do biblijnych pokładów polszczyzny. Na krąg tego rodzaju »zapożyczeń« składają się między innymi takie figury-gatunki, jak: chiasm, hiperbola, meryzm, antyteza, formuła czy gnoma. Na potrzeby niniejszego ujęcia przywołajmy ich syntetycznie ujęte charakterystyki oraz tekstowe świadectwa obecności w zasobach biblizmów polszczyzny.

3.1. Chiasm

Figura chiazmu stanowi odmianę paralelizmu składniowego o odwróconej symetrii dwóch schematów syntaktycznych, z których zazwyczaj drugi w odwrotnej kolejności realizuje porządek składniowy pierwszego schematu.²⁸ Najbardziej wyraziste odwzorowanie struktury chiazmowej przynoszą przede wszystkim nowotestamentowe frazy sentencjonalne. Spora część spośród nich obejmuje wypowiedzi przypisywane wprost samemu Jezusowi, tzw. *ipsissima verba Jesu*.²⁹ Jak pokazują to bliższe obserwacje, taki charakter zdradza aż kilkaset nowotestamentowych jednostek.³⁰ Transfer tego rodzaju struktur do zasobów języka polskiego w ogromnym stopniu dokonał się w drodze literalnych odwzorowań określonych miejsc tekstu kanonicznego, jakie w większości cechują translacje biblijne tak w obszarze dawnych, jak i nowszych tłumaczeń *Pisma Świętego* na język polski.³¹ Ten typ retorycznych świadectw i odwołań zawiera się między innymi w takich jednostkach, jak:

A – B – B' – A'

»Ostatni będą pierwszymi, a pierwsi ostatnimi« (Mt 20,16);

»Kto nie z nami, ten przeciwko nam« (Łk 9,50).

A – B – A' – B'

»Jaką miarą / miarką mierzysz / mierzycie, taką i tobie / wam odmierzą« (Mt 7,2; Mk 4,24; Łk 6,38).

A – B – A' – C

»Darmo otrzymaliście, darmo dawajcie« (Mt 10,8);

»Gdzie jest skarb twój / wasz, tam jest i serce twoje / wasze« (Mt 6,21; Łk 12,34);

»Kto inny sieje, a kto inny zbiera« (J 4,37).

Jak pokazują to dotychczasowe obserwacje, biblijna struktura chiazmowa nie musi ograniczać się tylko do krótkich form o typie gnomicznym, ale może w równym stopniu obejmować większe sekwencje tekstowe, np.:

A – »Zatwardź serce tego ludu,

B – znieczul jego uszy,

C – zaślep jego oczy;

C' – iżby oczami nie widział

B' – ani uszami nie słyszał,

A' – i serce jego by nie pojęło [...]« (Iz 6,10).

3.2. Hiperbola

Innym przykładem oralno-retorycznych refleksów w języku biblijnym jest figura hiperboli, która jest systemową cechą przynależną językom w ogóle. Jednakże zdaniem biblistów w językach semickich, w tym także w hebrajskim biblijnym i zależnym od niego biblijnym języku greckim (*koiné*), użycie takich wyrażen jest o wiele częstsze, co wynika z pewnej stałej właściwości

²⁸ KOZIARA, Stanisław: *Dziedzictwo retoryczne we współczesnych zbiorach biblizmów języka polskiego. Casus chiazmu*, in: PUDA-BLOKESZ, Magdalena – RYSZKA-KURCZAB, Magdalena (eds.): *DIALOG z Tradycją*, t. 8: *Dziedzictwo antyczne i biblijne dziś*, Kraków 2020, s. 179-192.

²⁹ Liczne poświadczenia tego rodzaju wypowiedzi, głównie na kartach *Ewangelii św. Mateusza* i *św. Łukasza*, bibliści łączą z istnieniem tzw. *Źródła Q*, nazywanego często także *Ewangelią galilejską* lub *Ewangelią słów Jezusa*, niezachowanego tekstu praewangelicznego, którego obecność oraz wpływ na Ewangelię kanoniczną udało się potwierdzić po części w drodze badań filologicznych. Por. PACIOREK, Antoni: *Q – Ewangelia galilejska*, Lublin 2001.

³⁰ WOJCIECHOWSKI, Michał: *Aforyzmy Jezusa*, Kraków 2017.

³¹ KOSSOWSKA, Maria: *Werbaliżm jako metoda przekładu Pisma św. (szkic na podstawie tekstu Nowego Testamentu)*, in: *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 8 (1961), z. 4, s. 5-32; PIELA, Marek: *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*, Kraków 2003.

mentalnej odbitej w tych językach, określanej mianem absolutności.³² Rodzime poświadczenia figury hiperboli prezentują między innymi takie biblizmy, jak:

- »przecedzać komara a polykać wielbłąda« (Mt 23,24);
- »zawiesić komuś kamień młyński u szyi / na szyi« (Mt 18,6; Mk 9,42; Łk 17,2);
- »Jeśli cię ktoś uderzy w prawy policzek, nadstaw mu i drugi« (Mt 5,39);
- »Wiara góry przenosi« (Hi 9,5; Mt 17,20; 20,21; Mk 11,23);
- »Łatwiej (jest) wielbłądowi przejść przez ucho igielne, niż bogatemu wejść do królestwa niebieskiego« (Mt 19,24; Mk 10,25; Łk 18,25).

3.3. Antyteza

Do rejestru retorycznych figur poświadczonych na kartach biblijnych należy zaliczyć także antytezę, polegającą, jak wiadomo, na zestawieniu pojęć lub sądów sprzecznych, kontrastowych celem wywołania silniejszego wrażenia. W języku biblijnym przeciwstawienie to bywa zwykle uwydatnione przez strukturę paralelną (paralelizm antytetyczny), ale też równie często w drodze odwołań do pojedynczych wyrazów o antonimicznym znaczeniu, np.:

- »Nie można / nie możecie służyć Bogu i mamoni« (Mt 6,24; Łk 16,13);
- »Co cesarskie – cesarzowi, (a) co boskie – Bogu« (Mt 22,15-22; Mk 12,13-17; Łk 20,20-26);
- »(Niech / niechaj) nie wie lewica, co czyni / daje prawica« (Mt 6,3).

3.4. Meryzm

Meryzm uchodzi za jedną z typowych figur retoryki semickiej, ujawniającą specyficzny mechanizm poznawczy, w którym kontrastujące ze sobą pojęcia obejmują i wypełniają całą, wyznaczaną przez nie przestrzeń semantyczną.³³ Ten typ obrazowania zawiera się w dobrze utrwalonych w języku polskim konstrukcjach o randze biblizmów:

- »alfa i omega«;
- »między niebem a ziemią«;
- »od wschodu do zachodu słońca«;
- »od początku do końca świata«;
- »od stóp do głów« (Kpł 13,12; Pwt 28,35; Hi 2,7; Iz 1,6);
- »Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada« (Ps 113,2).

3.5. Formuły, przykazania, błogosławieństwa

Jedną z najbardziej typowych właściwości tradycji oralnej jest jej formułiczny charakter, mający w języku biblijnym szczególnie liczne poświadczenia gatunkowe tak na kartach staro-, jak i nowotestamentowych.³⁴ Ten typ ukształtowania kryje się głównie za obecnymi w tekście *Biblii* formułami, przykazaniami, błogosławieństwami czy też wprost złożeniami, których czytelne refleksy dają się wpisać także w zasoby biblizmów języka polskiego.

– Formuły sprawcze, rytualno-obyczajowe:

- »Niech się stanie światłość!« (Rdz 1,3);
- »Co Bóg złączył, człowiek niech nie rozłącza / rozdziela« (Mt 19,6; Mk 10,9);
- »Idź w pokój« (Wj 4,18);
- »Ducha nie gaście!« (1 Tes 5,19);
- »Nie lękacie się!« (m. in. Pwt 20,3; 1,17);
- »Bądź pozdrowiona...« (Łk 1,28);
- »Łaska wam i pokój od Boga Ojca naszego, i Pana Jezusa Chrystusa!« (1 Kor 1,3);
- »Bóg bowiem [...] jest mi świadkiem« (Rz 1,9).

– Przykazania:

- »Nie będziesz miał cudzych bogów obok Mnie!« (Wj 20,3);
- »Czcij ojca twego i matkę swoją« (Wj 20,12);
- »Nie zabijaj...« (Wj 20,13).

³² WRONKA, Stanisław: *Hiperboliczne wypowiedzi w Biblii*, in: CHROSTOWSKI, Waldemar – STRZAŁKOWSKA, Barbara (eds.): *Patrzmy na Jezusa, który nam w wierze przewodzi. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jana Łacha w 85. rocznicę urodzin*, Warszawa 2012, s. 678-703.

³³ TERMIŃSKA, Kamilla: *Meryzmy biblijne* (w druku).

³⁴ PUDA-BLOKESZ, Magdalena: *Formuły i formułiczność jako wyznaczniki stylu biblijnego*, in: KOZIARA, Stanisław – PRZYCZYNA, Wiesław (eds.): *Polszczyzna biblijna – między tradycją a współczesnością*, t. 1, Tarnów 2009, s. 35-52.

– Błogosławieństwa:

- »Błogosławieni, którzy nie widzieli, a uwierzyli« (J 20,29);
- »Błogosławieni ubodzy duchem / w duchu« (Mt 5,3).

– Złorzeczenia i napomnienia:

- »Bądź przeklęty...« (m.in. Rdz 3,14);
- »Idź precz, szatanie!« (Mt 4,10);
- »Idź, i nie grzesz więcej!« (J 8,11);
- »Biada wam, uczeni w Piśmie i faryzeusze« (Mt 23,13).

3.6. Gnomy, aforyzmy i maksymy

Podobnie kształtuje się także geneza licznej kolekcji konstrukcji przynależnych w większym stopniu do retorycznej kategorii figur myśli, jakimi są wszelkiego rodzaju gnomy, aforyzmy i maksymy, których obecność na kartach biblijnych ma bez wątpienia charakter jednostek w pełni obiegowych, przejętych ze sfery tak kultury semickiej (hebr. *māšāl*), jak i helleńskiej (gr. *gnome*, *chreia*). Oto niektóre z bogatej kolekcji tego rodzaju rodzimych biblizmów:

- »Każda rzecz / wszystko ma swój czas« (Kob 3,1-15);
- »Nie sądzcie, a nie będziecie sądzeni« (Łk 6,37);
- »Kto szuka, ten znajdzie / znajduje« (Mt 7,8);
- »Kto sieje wiatr, zbiera burzę« (Oz 8,7);
- »Niedobra żona – cierniowa korona. Dobra żona – męża korona« (Prz 12,4);
- »Lepszy żywy pies, niż / niżli zdechły lew« (Kob 9,4);
- »Nie wlewa się młodego wina do starych bukłaków« (Mt 9,17; Mk 2,22; Łk 5,37);
- »Wszystko zatem, co chcielibyście, żeby ludzie wam uczynili, tak i wy im czyńcie« (Mt 7,12; Łk 6,31).

3.7. Perykopy, sekwencje tekstowe

Zaproponowany w niniejszym opracowaniu nowszy status definicyjny pojęcia »biblizmu«, obok reprodukcyjnych jednostek jedno- i wielokomponentowych, pozwala na włączenie w krąg jego referencyjnych odniesień także jednostek o randze szerszych sekwencji bądź całościowo wyodrębnionych tekstów. Jak się wydaje, do tej roli może z powodzeniem pretendować między innymi starotestamentowy tekst *Dekalogu* (Pwt 5,6-17) czy też ewangeliczny tekst *Kazania na górze* (Mt 5,3-11). Znamion retorycznie ukształtowanej struktury bibliści upatrują także w tekście *Modlitwy Pańskiej* (*Pater noster*), przynależnej do tradycji judeochrześcijańskiej, a mającej pełną prefigurację w tekście *Ewangelii św. Mateusza* (Mt 6,9-13). Jako egzemplifikacja niech posłuży schemat retorycznego opisu tejże modlitwy, jaki zaproponował w jednej ze swoich prac, wspomniany już uprzednio francuski biblista, Roland Meynet:³⁵

Ojciec	święć się	IMIĘ	Twoje
nasz	przyjdź	KRÓLESTWO	Twoje
któryś	bądź	WOLA	Twoja JAKO w niebie tak i na ziemi
		CHLEBA DAJ	naszego nam <i> powszedniego</i> dzisiaj
jest	i odpuść	nam <i> WINY</i>	<i> nasze</i> JAKO i my odpuszczamy naszym winowajcom
w	i nie wódź	nas na	POKUSZENIE
niebie	ale zbaw	nas ode	ZŁEGO

Schemat 1:
Retoryczna analiza
Modlitwy Pańskiej
(według Meyneta)

³⁵ MEYNET, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej* (↵ ref. 27), s. 12.

Uwagi końcowe

Zgłoszone w powyższym opracowaniu uwagi stanowią zaledwie zarysowe przybliżenie kilku zagadnień, jakie wyłaniają się przy współczesnych próbach opisu tej części zasobów językowych polszczyzny, które obejmują jej wielowiekowe dziedzictwo biblijne. Wyraźna intensyfikacja badań w tym obszarze, z jaką mamy do czynienia w ostatnich dekadach na gruncie polskim, w znacznym stopniu nie tylko poszerzyła stan wiedzy filologicznej i biblistycznej, ale też szereg zagadnień ukazała w nowym świetle, nierzadko również rewidując wcześniejsze ustalenia i stanowiska. Licznie zgromadzone wyniki badań materiałowych nad statusem i przemianami biblijnej odmiany polszczyzny stwarzają dziś w coraz większym stopniu potrzebę nowych ujęć syntetyzujących. W naszej opinii inicjatywy te winny być jednak poprzedzone uważniejszą i systematyzującą refleksją nad kluczowymi zagadnieniami, jakie wyłaniają się przy tego rodzaju próbach opisu. Za takie uznać należy przede wszystkim określenie statusu stylowej odmiany biblijnej języka polskiego, jak też wyznaczenie granic definicyjnych i zakresowych podstawowego w tym zakresie pojęcia, jakim jest *b i b l i z m*, swym mianem obejmujący ogół konstant polskiego stylu biblijnego. Sądzymy też, że wszelkim ustaleniom w dziedzinie badań nad dziedzictwem biblijnym polszczyzny winno dziś towarzyszyć szersze odwołanie się do ujęć zintegrowanych, łączących w sobie perspektywy i osiągnięcia tak nauk filologicznych, biblistycznych, jak też kulturoznawczych. Jedną z możliwości tak zaprojektowanych ujęć, jak starano się to po części pokazać, jest sięgnięcie po zaplecze metodologiczne oraz instrumentarium pojęciowe i taksonomiczne wywodzące się z podstaw teorii i praktyki retorycznej – zarówno w obszarze jej tradycji helleńskiej, jak i nurtów nakierowanych na odkrywanie specyfiki retoryki semickiej oraz kultury oralnej. W naszym głębokim przekonaniu tyleż wymiernym, co pilnym zadaniem zmierzającym w tym kierunku mogłaby stać się inicjatywa opracowania nowej, całościowej syntezy leksykograficznej zasobów biblizmów języka polskiego. Jej ilościowe i jakościowe *novum* w stosunku do ujęć dotychczasowych³⁶ winno stanowić odwołanie do wskazanych w niniejszym szkicu perspektyw i możliwości badawczych.

³⁶ W kręgu dotychczasowych prób leksykograficznego rejestru i opisu zasobów biblizmów polszczyzny sytuują się prace: CHLEBDA, Wojciech: *Europeizmy frazeologiczne (1). Biblizmy*, in: CHLEBDA, Wojciech (ed.): *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*, t. 5, Opole 2010, s. 19-59; GODYŃ, Jan: *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Warszawa 2006; KOMORNICKA, Anna M.: *Słownik zwrotów i aluzji biblijnych*, Łódź 1994; KRAUSS, Heinrich: *Skrzydlate słowa biblijne*, tłum. Paweł PACHCIAREK, Warszawa 2001; WALTER, Harry – KOMOROWSKA, Ewa – KRZANOWSKA, Agnieszka i in.: *Deutsch-polnisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen mit historisch-etymologischen Kommentaren*. Niemiecko-polski słownik frazeologii biblijnej z komentarzem historyczno-etymologicznym, Szczecin – Greifswald 2010.